

עורכים: ד"ר הראל חורב, ד"ר מירה צורף כרך 3, גיליון מס' 2, 6 בפברואר 2013

המשבר במאלי: שבטיות, המערב והאסלאם הרדיקלי

ד"ר אירית בק

בשנת 2009 פרסם מדריך ה-Lonely Planet המלצת מסע למאלי. מבין מדינותיה השונות של מערב אפריקה, בחר המדריך להמליץ על דווקא על מדינה זו משום שהיוותה לטענתו דוגמה לדמוקרטיה מתפקדת וליציבות פוליטית. המלצת מסע זו התבטלה מן הסתם במרץ 2012, בעקבות ההפיכה שהתחוללה בבמקו בירת מאלי נגד משטרו של הנשיא דאז, אמאדו טומאני טורה. הפיכות צבאיות וסילוקם של משטרים אזרחיים היו תופעות מוכרות באפריקה של שנות השישים והשבעים של המאה הקודמת. אלא שמאלי חוותה כבר כשני עשורים של דמוקרטיזציה, וגם אם הייתה רחוקה מלהוות דמוקרטיה בסגנון מערבי-ליברלי, היא הייתה אלטרנטיבה עדיפה על פני המשטרים האוטוקרטיים הקודמים. הידיעות על "שובה" של ההפיכה הצבאית למאלי היו מפתיעות במידה מסוימת, כיוון שהפיכות אינן תופעה שכיחה באפריקה שמדרום לסהרה במאה ה-21. מבצעי ההפיכה מחו על אוזלת ידם של הממשלה והצבא נגד המורדים בצפון שכינו עצמם בשם "החזית העממית לשחרור האזוואד" והכריזו על הקמת מדינה עצמאית בשם אזוואד.

יתכן כי שרשרת האירועים הללו הייתה נידונה לשכחה, כמו מאבקים פנים-מדינתיים אחרים באפריקה, אלא שהפעם העניין הבינלאומי במתרחש במאלי היה דווקא רב. ידיעות פורצות-חדשות ברחבי העולם עסקו בשאלה: מיהם מורדי האזוואד וכיצד הובילה הכרזתם על עצמאות מדינית לשרשרת האירועים שהחלה בהפיכה בבמאקו והסתיימה (לעת עתה, לפחות) בסאגת בני הערובה בשדה הגז באלג'יריה?

לידיעות דחופות העוסקות באפריקה נלווית פעמים רבות מפה המוסיפה ממד ויזואלי להסבר המילולי. מפה זו מהווה דימוי למאפיין בולט ביחסי אפריקה עם שאר העולם שהוא חוסר הידע באשר למתרחש ביבשת זו. גם בעשור השני של המאה ה-21, ולמרות אמצעי התקשורת החדשים, אפריקה היא עדיין במידה מסוימת "היבשת הריקה", שהידע לגביה מועט. המאפיין הזה ניכר גם בערפל הסמיך שסובב את המשבר הנוכחי במאלי, המעלה שאלות באשר לטבעה של ההתערבות החיצונית במדינה ובאשר לקשר שבין רדיקליזציה אסלאמית לבין ניצול, קיפוח והדרה.

המורדים בצפונה של מאלי שייכים לקונפדרציית השבטים של התוארג, המכונים גם אזוואד. בני קבוצה זו הינם נוודים ברובם ובניה חיים, מלבד במאלי, במדינות שונות בסאהל (הערבה שבגבול מדבר הסהרה), כמו ניז'ר, לוב ואלג'יריה. לא זאת בלבד שהגבולות הקולוניאליים המלאכותיים גרמו לפיצול קבוצה זו בין מדינות שונות, אלא שהם אף כפו מסגרת מדינתית על חברה שהתאפיינה בצביונה הנוודי. במקרה של מאלי, התקוממו בני התוארג מספר פעמים מאז עצמאותה ב-1960 כנגד השלטון המרכזי. עם זאת, בהתקוממות הנוכחית נראה כי נחלו הצלחה מיוחדת כשהצליחו להביס בקלות יחסית את צבא מאלי, וכוחותיהם אף החלו להתקדם לכיוון דרום המדינה. הסיבה המרכזית לניצחון צבאי זה קשורה במידה רבה בנפילת מנהיג לוב, מועמר קדאפי, אשר במשך שנים רבות ארץ בארצו וטיפח צבאית את בני התוארג. עם נפילתו, שבו כ-7000 בני תוארג חמושים ומאומנים למאלי והפכו את קבוצת האזוואד לכוח חזק ומאיים. בתגובה לעלייתם של כוחות אלה שלחה צרפת בחודש שעבר, בחסותה ובהסכמתה של מועצת הביטחון, כוח של כ-4,000 חיילים לאזור (לשם השוואה, זה מספר השיא של חיילים צרפתים ששהו באפגניסטן במהלך כל השנים). הכוחות הצרפתים הביסו בקלות יחסית את המורדים, גרמו לנסיגתם מחלק מהערים שכבשו, ואף זכו לביקור עידוד של הנשיא הצרפתי פרנסואה הולנד. היום (6 בפברואר 2013) הודיעה ממשלת צרפת על סיום הפעולה בהצלחה ועל השבתם המתוכננת של כוחותיה לצרפת במהלך החודש הבא.

האירועים מעלים שאלות לגבי מעורבות המערב באפריקה (ובעיקר המעורבות הצבאית) בענייניהן הפנימיים של מדינות ולגבי השלכותיה. כדי לבחון את מניעי והשלכות ההתערבות המערבית בלוב, במאלי ובאלג'יריה של ימינו יש לשוב לתחילת שנות התשעים לאירועים שהתחוללו דווקא במזרח של היבשת. עם פרוץ מלחמת אזרחים אכזרית בסומליה, יזמו האו"ם וארצות הברית מבצע הומניטרי רחב-היקף שנודע מאוחר יותר בשם "השבת התקווה". מסיבות שונות שלא כאן המקום לפרטן, הידרדר מבצע זה לפעולה צבאית אמריקנית כושלת, שבמהלכה הפילו הסומלים שני מסוקים. מספר

חיילים אמריקנים נהרגו, וגופות כמה מהם נגררו ברחובות מוגדישו הבירה. כשלון צבאי זה (שמאוחר יותר עמד במרכזו של הסרט הפופולארי Black Hawk Down), גרם לטראומה ולשינוי תפיסת המערב לגבי התערבות הומניטארית באזורים מסוכנים בכלל, והתערבות צבאית באפריקה בפרט. תפיסה זו יכולה להסביר, למשל, את הימנעות המערב משליחת כוחות שיכלו לסייע במניעת רצח העם ברואנדה בשנת 1994. ההימנעות מהתערבות צבאית משמעותית שגזר על עצמו המערב נמשכה עד למרץ 2011, עת פלשו כוחות נאט"ו ללוב כדי לסייע בהפלת משטר קדאפי.

הדיון בזכותו המוסרית של המערב להתערב צבאית בענייניהן הפנימיים של מדינות התחדד לאחר אירועי ה-11 בספטמבר 2001, ופלישות המערב לאפגניסטן ולעיראק. המתנגדים לפלישות אלה טענו נגד צביעות המערב הנמנע מהתערבות במקרים של משברים הומניטאריים חריפים, אך אינו מהסס להתערב צבאית ואף להתבסס לתקופות ארוכות באזורים בהם קיימים אינטרסים אסטרטגיים או כלכליים שלו. ההכרזה על מדיניות "המלחמה בטרור" הגבירה במערב את החיפוש אחר 'אשמים', ובמיוחד אלו שזוהו עם האסלאם הרדיקלי. תהליך זה מתרחש גם בהתערבות הנוכחית במאלי, כאשר חלק ניכר מההצדקה לה מתקשרת לסוגיית המאבק בגורמים אסלאמיסטים אשר השתלטו על צפונה של מאלי. במקרה של מאלי, טענות אלה אינן משוללות יסוד. למרות שסיבת המרידה והשאיפה להיפרד ממאלי נבעה מתחושות של קיפוח אתני, הרי שהזיקה האסלאמיסטית של המורדים ברורה. זיקה זו מיוחסת בעיקרה לארגון בשם אנצאר אל-דין, שיש הטוענים כי הוא פועל בשיתוף פעולה עם "החזית העממית לשחרור האזוואד" ויש הטוענים כי השתלט עליה. חברי ארגון זה, המשמשים כעת כדוברי האזור הפורש, תובעים כי הקוראן והשריעה יהיו הבסיס לחקיקה במדינה החדשה ואף פנו בקריאה לתושבים המקומיים לקבל עליהם את החוקים החדשים. לא זו בלבד, אלא שיישום חוקי השריעה אמור להתבצע על פי פרשנותם הקיצונית, הכוללת, בין היתר, קטיעת ידי גנבים וסקילת נאפות. המורדים אף הואשמו בוונדליזם של אוצרות מורשת מקומיים, כשריפת כתבי יד עתיקים ונדירים המצויים בטימבוקטו ובגאו, מהאתרים ההיסטוריים החשובים במערב אפריקה. ההשוואה להשחתה על רקע דתי של הפסלים הבודהיסטים העתיקים שביצעו הטאליבן ב-2001 באפגניסטן היא כמעט בלתי נמנעת.

החששות הגדולים ביותר הובעו, הן באפריקה והן במערב, סביב שיוכם של חברי הארגונים לרשתות אסלאמיסטיות עולמיות, דבר שבין היתר בא לידי ביטוי בעובדה שחברי הארגון בחרו לפרסם את דבריהם באתרי אינטרנט המזוהים עם אל-קאעדה והג'האד העולמי. חששות אלה תואמים הערכות

הנשמעות מזה זמן לפיהן כוחות אסלאמיסטיים קיצוניים קונים אחיזה באזורים רבים בסאחל האפריקני, ומבסיסם זה הם מתפשטים ומאיימים על הסדר העולמי. רבים מתנגדים להערכות שכאלו, ועליהם נמנים לא רק קבוצות המזוהות כאסלאמיסטיות, אלא גם חוגים מערביים. טענתם היא שהמערב משמיע הערכות שכאלו כאמתלא באמצעותה יוכל להמשיך לנצל את משאביהן הכלכליים והאסטרטגיים של מושבותיו לשעבר באפריקה ובאסיה, בעודו משתף פעולה עם אליטות מקומיות מושחתות. אליטות אלה צוברות הון כלכלי ופוליטי כתוצאה משיתוף פעולה זה, תוך שהן מנשלות את מרבית האוכלוסייה ומקפידות את המדינה במצב של תת-פיתוח. בטענות אלה יש יותר משמץ של אמת במקרה של מאלי. מול עושר המדינה במשאבים (מאלי היא יצרנית הזהב השנייה בגודלה באפריקה והיא גם בעלת משאבי אורניום רבים, שמרביתם עדיין לא מנוצלים), ממוקמת מאלי בין 25 המדינות העניות בעולם, והתל"ג שלה הוא כ-1.100\$ לשנה בלבד. בעוד רבים מתושביה חשים מודרים ומקופחים, הרי שלתושבי הצפון המורד יש סיבות מיוחדות לחוש כך. באופן מסורתי קופח הצפון, העשיר במרבצי גז ונפט, באופן מובהק יותר יחסית לדרום. שיתוף הפעולה המערבי עם האליטות האחראיות למצב זה מעלה אפוא את התהייה האם המעורבות הצבאית הצרפתית אכן מיועדת להגן על תושבי מאלי מפני השתלטות קבוצה קיצונית, או שמא כדי להגן על האינטרסים הכלכליים שלהם בצפון מאלי, ובעיקר בדרום אלג'יריה, שם מצויים מרבית משאבי הגז והנפט המשמשים את מדינות המערב.

ניתן, אם כן, להפנות אצבע מאשימה כלפי המערב הממשיך לנצל את משאבי מושבותיו ולהגן על האינטרסים הכלכליים שלו תחת האצטלה של מאבק בקבוצות של הג'יהאד העולמי המתפשטות באזורי הסאחל. ואומנם, גם המורדים במאלי יוצאים בקריאה נגד הנוכחות המערבית הגוזלת את משאבי המדינה ונגד המשטרים המשתפים עמם פעולה. יחד עם זאת, חשוב שלא להתעלם מהקיצוניות שאכן מאפיינת קבוצות ג'יהאדיסטיות אלו הכופות בכוח הנשק דגם טהרני ונוקשה במיוחד של אסלאם. ובאופן כללי, חשוב לא פחות להבין את המתרחש כיום במאלי בהקשר הרחב יותר של שאלות יסוד באשר לקשר שבין המערב לבין שאר חלקי העולם בכלל ואפריקה בפרט.